

Т.Б. Кушнір, канд. екон. наук

ЦІНОВА СИТУАЦІЯ НА ПРОДОВОЛЬЧОМУ РИНКУ: ОЧИМА СПОЖИВАЧА, ВИРОБНИКА, ТОРГОВЕЛЬНОГО ПОСЕРЕДНИКА

Проаналізовано сучасну цінову ситуацію на продовольчому ринку України з точки зору споживача, виробника та торговельного посередника.

Проанализирована современная ценовая ситуация на продовольственном рынке Украины с точки зрения потребителя, производителя и торгового посредника.

A modern price situation at the food market of Ukraine from point of consumer, of enterprise and of trading mediator is analysed.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сьогоднішній день поглиблення фінансово-економічної кризи призводить до погіршення становища на продовольчому ринку України, що спонукає до конфліктних ситуацій та загострення цінового антагонізму між попитом і пропозицією. Це проявляється у постійному підвищенні цін на продукти харчування, що, з одного боку, у світлі заборгованостей по виплаті заробітної платні створює напружену соціальну ситуацію серед споживачів, а з іншого, є вимушеним кроком для виробників та торговельних посередників, які не в змозі перекривати власні витрати виробництва та обігу. За таких умов цінові проблеми є найскладнішими й соціально значущими для суб'єктів продовольчого ринку, а також для державних діячів, громадських організацій, суспільства в цілому, вчених-економістів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню стану продовольчого ринку, зокрема ціновій ситуації, що склалася на ньому, присвячували свої роботи такі вчені-економісти як В.А. Ільяшенко, Б.Й. Пасхавер, І.Л. Райнін, Р. Мудрак, М.В. Нетяжук та багато ін. Публікації з цього приводу регулярно з'являються у засобах масової інформації, але мінливі умови ринку постійно висувують нові проблеми, які необхідно своєчасно вирішувати.

Мета та завдання статті. Метою даної статті є наведення результатів дослідження сучасної цінової ситуації на продовольчому ринку України з точки зору попиту, а саме поведінки споживача й стану споживання, та пропозиції з боку виробників і торговельних посередників в світі розвитку кризових явищ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Продовольчий ринок представляє собою сукупність товарно-грошових відносин з при-

воду купівлі продажу продуктів харчування між споживачами, виробниками та чисельним представництвом торговельного посередництва. Значущість та роль продовольчого ринку в економіці держави та житті суспільства зумовлена необхідністю забезпечення громадян країни достатньою кількістю економічно доступних для них продуктів харчування.

Ціни є ринковим індикатором стану продовольчого ринку. З точки зору учасників продовольчого ринку їх формування відбувається через попит споживачів на конкретні види продовольства, який визначається рівнем платоспроможності різних прошарків населення, та обсяг пропозиції продовольства від виробників і торговельних посередників. Ціна є гострим виразом антагонізму між попитом та пропозицією, споживачем і виробником.

Попит залежить, перш за все, від кількості населення країни, споживачів продовольства, та купівельної спроможності найявної у населення національної валюти, яка відображає доступність продуктів харчування. Ці чинники зумовлюють певний рівень харчування, який задовольняє фізіологічні потреби населення країни. Задоволення цих потреб передбачає доступне збалансоване харчування громадян країни на основі екологічно чистої продукції, що розглядається з точки зору продовольчої безпеки держави. Змінення кількості продовольства, необхідного для громадян певної країни, відносно обмежене фізіологічними потребами людини у їжі. Тому змінення ринкових цін або рівня доходів населення не впливають переважно на обсяг продовольчих товарів, що споживаються, але кардинальним чином змінюють структуру споживання, відповідно й продовольчого ринку, та його якісний склад.

Відомо, що згідно з «законом Енгеля» частка витрат населення на продукти харчування обернено пропорційна рівню доходів. У ситуації низького рівня оплати праці, зростання кількості безробітних та кризи соціальної підтримки населення, споживачі намагаються купувати більш дешеві замітники (хлібопродукти, олію, картоплю, цукор та ін.) замість енергомістких продуктів (м'яса, риби, молока, яєць, овочів і фруктів).

В Україні постійно скорочується загальна кількість населення (46,1 млн чол. на початок 2009 р. проти 48,9 млн чол. на початок 2001), природний приріст населення щорічно має від'ємне значення (-5,3% за 2008 р.). Низький рівень заробітної платні зумовив виїзд за кордон до 7 млн чол. працездатного населення. Незважаючи на випереджальні темпи приросту заробітної платні, її абсолютні значення залишаються невисокими. До того ж за останніми статистичними даними індекс реальної заробітної платні в Україні на початок 2009 року склав 88,2%,

при цьому середня заробітна платня складала 1665 грн [1]. Але її частка у загальних доходах населення досить низька (44% у 2007р.), що зумовлено викривленням власне системи формування доходів населення. Вони мають значну частку (37,5% на той же період) соціальної допомоги та поточних трансфертів, при цьому ці виплати отримують не лише соціально залежні від держави верстви населення (діти, пенсіонери, інваліди тощо), а й працюючі малозабезпечені громадяни, які за цивілізованими ринковими стандартами повинні самостійно задовольняти власні потреби першої необхідності. Низька частка заробітної платні зумовлена і тінізацією економіки – виплатою частини заробітку нелегально “у конвертах”.

Недостатній рівень доходів призводить до дестабілізації споживання основних продуктів харчування як за абсолютним розміром, так і за структурою раціону, порівняно з розмірами мінімального раціону та основними вимогами до нормативної енергетичної цінності добового раціону людини.

Відчуття продовольчого неблагополуччя посилюється з переходом від середніх показників до їх диференціації за соціальними групами. Диференціація за соціальними групами відстежується в динаміці та розраховується як співвідношення між вартістю харчування 20 відсотків домогосподарств з найбільшими доходами та вартістю харчування 20 відсотків домогосподарств з найменшими доходами. По Україні найнижча диференціація спостерігається щодо найдешевших продуктів (картоплі та хлібопродуктів), найвище розшарування має місце щодо м'яса (у групі з найбільшими доходами цей показник складає 7,9 кг/місяць, а в групі з найменшими доходами – 1,5 кг/міс.), молокопродуктів (32,8 та 10,4 кг/міс. відповідно), овочів (14,2 та 5,0 кг/міс. відповідно), риби та рибопродуктів (3,3 та 0,7 кг/міс. відповідно), яєць (24 та 11 шт./міс. відповідно) [2].

Особливість споживання продуктів харчування полягає у можливості заміщення. Це дає змогу людям споживати продукти з однаковою енергетичною цінністю, але за різною ціною. Кожен споживач, навіть з ідентичним доходом, який стикається з тими самими цінами, що й інші споживачі, може мати унікальний набір споживання продовольства та продовольчих товарів [3]. При цьому реакція різних домогосподарств на зміни у доходах та цінах буде різноманітною в залежності від місця проживання (міська чи сільська місцевість), рівня освіти членів родини (робітники, службовці, працівники аграрної сфери тощо), національних та родинних традицій, споживання алкогольних напоїв, тобто культури споживання. Усе це впливає на рівень та якість витрат населення на продукти харчування.

Рівень витрат населення на продукти харчування залежить від рівня цін на продовольчі товари. У деяких джерелах цей показник має назву продовольчої доступності [2]. Економічна доступність визначається як частка сукупних витрат на харчування у загальному підсумку сукупних витрат домогосподарств. Рівень витрат населення на продукти харчування, згідно з законодавством України, не повинен перевищувати 60%. За даними Держкомстату, у 2008 році домогосподарства витратили на продукти харчування близько 53% [1]. Хоча показник рівня витрат на продовольство знаходиться в межах норми, за міжнародними мірками він дуже високий, так в Європі та США критичним є показники в 15...20%.

Отже, з точки зору українського споживача на сьогодні обмежена його достатня цінова доступність на продовольчому ринку, тобто значна частина населення не в змозі забезпечити собі повноцінне харчування. Таке становище погіршується світовою економічною кризою, вплив якої не перебіг товарного обігу та платоспроможності населення України виявився несподівано значним.

Ціни попиту ринок врівноважує цінами пропозиції, які встановлюють виробники продовольства та торговельні посередники. Проблема останніх, в свою чергу, полягає у визначенні та отриманні необхідної, відтворювальної ціни, спроможної забезпечити достатній рівень прибутковості.

Пропозиція продовольства формується за рахунок поставок вітчизняної та імпортованої сільськогосподарської сировини та продуктів її переробки, а також харчовою промисловістю.

Особливістю формування цін на продовольчі товари є залежність кон'юнктури ринку від таких чинників [4]:

- пори року, наприклад, на овочі, картоплю найнижчі ціни припадають на період збирання врожаю (серпень-жовтень), коли спостерігається збільшення пропозиції, найвищі ціни складаються з січня по липень, тому що в цей період додаються ще витрати на зберігання. На молочну продукцію зниження ціни припадає на весняно-літній період, коли спостерігається збільшення надоїв, восени та взимку, навпаки, пропозиція зменшується – ціни підвищуються;

- погодних умов, тобто якщо рік врожайний, то збільшення пропозиції призводить до зменшення ціни і навпаки;

- місця реалізації, на міських ринках, де продукція вироблена в особистих господарствах, ціни нижчі, ніж в торговельній мережі.

Відповідно до чинного законодавства, ціни на товари народного споживання, в тому числі на значну частину продовольчих товарів, формуються у вільному режимі. Ціна на продовольчі товари розрахо-

ується здебільшого на основі витратного методу, тобто підприємство визначає суму витрат на одиницю продукції і додає до них максимально можливий прибуток та відповідні податки. Величина прибутку залежить від прийнятої норми рентабельності [4].

За даними Держкомстату України, рентабельність операційної діяльності підприємств сільського господарства складала за 2007 рік 19%, харчової промисловості 4,7, а торгівлі 13,1%. При цьому майже третина підприємств цих галузей є збитковою.

Високий рівень прибутковості сільського господарства є невинуватим порівняно з його високою енерго- та трудомісткістю, низькою оплатою праці та фондоозброєністю, технологічним занепадом. Отже собівартість сільськогосподарської продукції явно занижена, тобто не тільки не включає необхідної інноваційної складової, а й має невинуватим зменшені питомі витрати, здатні лише тимчасово підвищувати прибутковість. Іноді сільгосппродукція стає рентабельною лише після включення дотацій та доплат за продані продукти тваринного походження.

Виробництво продовольчих товарів у вітчизняній харчовій промисловості має позитивні тенденції за останні роки. Але зростання випуску найвагоміших у раціоні харчування продуктів (м'яса, ковбасних, молочних виробів тощо) відбувається на фоні попереднього катастрофічного зменшення, тому, скоріш за все, слід наголосити не на поліпшенні ситуації, а констатувати загострення проблеми якості харчування в Україні. Задоволення потреб внутрішнього продовольчого ринку вітчизняною харчовою промисловістю недостатнє, що переважно пов'язане з техніко-технологічною відсталістю галузі, продукція якої не може конкурувати на світовому ринку.

Це зумовлює імпорту експансію українського продовольчого ринку, але рівень імпортової квоти поки ще знаходиться в межах дозволеного (до 20 проти 30%, що вважається загрозою продовольчій безпеці відповідно до міжнародної практики [2]). Імпортні продовольчі товари більш повно задовольняють потреби країни у продовольстві, розширюють асортимент, формують конкурентне середовище. При цьому якість цих товарів, на жаль, не завжди відповідає встановленим нормативам, іноді й супроводжується наявністю шкідливих компонентів, використанням генетично модифікованих складових, але створює високу цінову конкуренцію продовольчим товарам вітчизняного виробництва.

Реалізація сільськогосподарської продукції, товарів харчової промисловості та імпортованих відбувається через торговельну мережу. Тобто відбувається зміщення ринкової влади від виробника до тор-

говельного посередника. Але за даними [2] тут реалізується лише близько чверті всього продовольчого споживання. Реалізація через інші канали реалізації – міські ринки, фірмову роздрібну торгівлю виробників, обсяг якої враховується у загальному обсязі їхнього виробництва, споживання продовольства власного виробництва – залишається важко врахованою. Саме на рівні торговельного посередництва відбувається формування ринкових цін пропозиції.

Роздрібна ціна на продовольчі товари формується виходячи з оптово-відпускної ціни і торговельної націнки. В основному підприємства роздрібною мережі застосовують торговельну надбавку в середньому від 15 до 22% (в окремих випадках до 28%) [4]. Але в останній час відбувається систематичне зростання цін на продовольчі товари. Так у 2008 році відбулися наступні зміни цінової ситуації [1]:

- хліб з борошна пшеничного I гатунку подорожчав на 13,4% (середньо український рівень цін – 2,71 грн за кг); хліб житньо-пшеничний – на 14,7% (середньо український рівень цін – 2,65 грн за кг); хліб з борошна пшеничного вищого гатунку – на 11,9% (середньо український рівень цін – 3,38 грн за кг). Дана тенденція спостерігається по всій Україні. Протягом 2008 року підвищення рівня цін на хліб відбулося у всіх регіонах. При цьому, зростання цін коливався від 1,4 (Одеська область) до 59,9% (Миколаївська область). Подібне зростання обумовлене збільшенням оптово-відпускних цін виробника та зростанням транспортних витрат на доставку борошна.

- у зв'язку із зростанням цін на борошно, транспортних тарифів зростають ціни і на макаронні вироби – на 4,7%;

- в зазначеному періоді зросли ціни на м'ясо як у торговельній роздрібній мережі, так і на ринках країни. Причинами подорожчання стало зростання витрат на утримання худоби (зростання вартості кормів, заробітної платні, паливно-енергетичних ресурсів, транспортних витрат тощо);

- спостерігалось зростання ціни на цукор на 4,9%, (слід зауважити, що ціни на цукор після тогорічного весняного “цукрового буму” протягом року стабілізувалися);

- на молоко ціни зросли на 3,0%.

За даними Держкомстату України, ціни на продукти харчування на початку 2009 року зросли на 3,1%. Найбільше (на 9,7 та 8,1%) подорожчали фрукти та овочі. На 7,4...3,3% підвищилися ціни на рибу та продукти з риби, вершкове масло, м'ясо та м'ясопродукти. У лютому кризовий бум спостерігався на деяких регіональних ринках солі, ціна за 1кг якої зросла протягом тижня більше ніж в п'ять разів, при цьому обсяги реалізації збільшилися майже втричі, але вже на початку берез-

ня ситуація стабілізувалася, що сприяло поверненню попереднього рівня цін [1]. При цьому найбільше зростання цін за січень-лютий 2009 року спостерігається у Житомирській та Донецькій областях, а найменше – у Запорізькій та Київській.

З точки зору вітчизняного виробника (сільського господарства та харчової промисловості) до загальних чинників зростання споживчих цін на ринках основних видів продовольства можна віднести: стабільне зростання цін на зерно як на внутрішньому, так і на світовому ринках; підвищення закупівельних цін на продукцію тваринництва; суттєве підвищення внутрішніх та світових цін на олієсировину внаслідок зменшення її виробництва; збільшення вартості складових витрат при виробництві продукції, зокрема, енергоресурсів, заробітної платні тощо.

Важливою характеристикою стану ціноутворення у продовольчому комплексі є частка сільськогосподарської ціни в споживчій (кінцевій) ціні продуктів харчування. Останнім часом в Україні ця частка сильно коливається, підвищуючись в неврожайні роки і знижуючись в урожайні (дані табл.) [5].

Таблиця – Індекси цін споживачів і виробників продовольства (у % до попереднього року) [2; 3]

Показник	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009*
Індекс цін на продовольчі товари	106,2	111,3	116,0	105,7	115,9	135,7	121,6
Індекс цін реалізації продукції сільськогосподарського виробництва	120,6	105,7	108,1	102,4	138,0	110,3	79,5
* За січень-лютий до відповідного періоду 2008 року							

Наведені в таблиці дані свідчать про значне перевищення індексу споживчих цін на продовольчі товари над індексом цін реалізації продукції сільськогосподарського виробництва. Найбільший їх розрив (у 3,5 рази) спостерігається у 2008 році, та продовжує зростати протягом 2009 р. На цей період припадає початок світової економічної кризи, що негативно руйнує й вітчизняну економіку.

Різниця складається саме на рівні торговельного посередника. При цьому невиправдане зростання споживчих цін випереджає зростання вартості іноземної валюти (за цей же період лише в 1,5 рази). Отже, торговельне посередництво сприяє загостренню цінового конфлікту попиту та пропозиції.

У цих умовах, економічної кризи платоспроможності попиту і виживання виробництва, інтенсивної інфляції поступове узгодження суперечливих цінових інтересів споживачів і виробників можливе лише за умов активного втручання держави, яка не має ефективної політики захисту вітчизняного товаровиробника продовольства, системи державних інструментів регулювання та контролю діяльності торговельного посередництва, оперативного реагування на спекулятивне підвищення цін на харчові продукти першої необхідності, але при цьому використовує досить розвинений механізм адміністративного тиску через різноманітні регулюючі організації.

Висновки. Загострення цінової ситуації на продовольчому ринку потребує комплексного підходу до узгодження суперечливих інтересів попиту і пропозиції. Це можливо за рахунок збереження найближчим часом тенденції підвищення особистих доходів споживачів, підтримки їх купівельної спроможності, подальшого формування конкурентоспроможного сектору власного продовольчого виробництва шляхом технічної та технологічної модернізації, стимулювання їх інноваційної діяльності, відновлення зв'язку науки з практикою, введення жорсткого контролю якості продовольчої сировини та харчових продуктів, особливо імпортованих, впровадження нормативних актів регулювання діяльності торговельного посередництва.

Список літератури

1. Держкомстат України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://ukrstat.gov.ua>>.
2. Пасхавер, Б. Й. Сучасний стан продовольчої безпеки [Текст] / Б. Й. Пасхавер // Економіка України. – 2006. – №4. – С.43–50.
3. Шевченко, О. О. Заходи державного регулювання збільшення споживання продовольства населенням [Текст] / О. О. Шевченко // Економіка та держава. – 2008. – №4. – С. 87–89.
4. Васильєва, Л. М. Ціноутворення на продукцію АПК в умовах ринку [Електронний ресурс] / Л. М. Васильєва. – Режим доступу : <<http://bibl.kma.mk.ua/pdf/naukpraci/economy/2004/30-17-2.pdf>>.
5. Пасхавер, Б. Й. Ціни виробництва і споживання продовольчого ринку [Текст] / Б.Й. Пасхавер // Економіка України. – 2007. – №11. – С. 51–61.

Отримано 15.03.2009. ХДУХТ, Харків.

© Т.Б. Кушнір, 2009.